

СОБОЛЬ О. І.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ЮЖЕКА Р. С.,

студент магістратури
юридичного факультету
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.2: 331.45

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА РОЗВИТОК СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто значення рішень Європейського суду з прав людини в національному законодавстві. Розглянуто правову систему України в умовах сьогодення. Сьогодні правова система України перебуває у пошуку найбільш ефективних засобів розвитку суспільства й адекватного відображення загальносоціальних процесів.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, практика Європейського суду з прав людини, правова система, правові позиції.*

В статье рассмотрено значение решений Европейского суда по правам человека в национальном законодательстве. Рассмотрена правовая система Украины в сегодняшних условиях. Сегодня правовая система Украины находится в поиске наиболее эффективных средств развития общества и адекватного отражения общих социальных процессов.

Ключевые слова: *Европейский суд по правам человека, практика Европейского суда по правам человека, правовая система, правовые позиции.*

The article considers the significance of the decisions of the European Court of Human Rights in the national legislation. The legal system of Ukraine is considered in today's conditions. Today the legal system of Ukraine is on the way of searching for the most effective means of society development and adequate reflection of general social processes.

Key words: *European Court of Human Rights, practice of the European Court of Human Rights, legal system, legal positions.*

Вступ. Сучасна Україна переживає період входження в європейський правовий простір. З огляду на необхідність приведення вітчизняного законодавства у відповідність із нормами і принципами міжнародного права досить важливою стає проблема вивчення європейського законодавчого досвіду та європейської правової доктрини. Поглиблення взаємозв'язку держав веде до розширення взаємодії їхніх правових систем. Все більша кількість міжнародних норм призначена для застосування та виконання державами, що входять

у співтовариство держав. Вивчення практики вищих судових інстанцій дозволяє встановити поступово зростаючий вплив міжнародних правових стандартів на судову систему України.

На сучасному етапі дослідження теоретичних аспектів проблеми досліджувалися такими видатними науковцями, як І.П. Блиценко, І.І. Карпець, Ю.М. Колосов, В.М. Кудрявцев, І.І. Лукашук, Р.А. Мюллерсон, В.П. Панов, В. Пелла, П. Роберте, А.Н. Трайнін, Г.І. Тункін, І.В. Фісенко та іншими зарубіжними та вітчизняними вченими.

Постановка завдання. Метою цієї статті є вивчення практики вищих судових інстанцій, а також розгляд впливу міжнародних правових стандартів на судову систему України.

Результати дослідження. Ратифікувавши Європейську конвенцію з прав людини 1950 р. (далі – ЄКПЛ) та прийнявши Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., Україна визнала юрисдикцію Суду з метою створення в схожих правовідносинах однорідної судової практики, узгодженої з європейською правовою системою.

Слід зазначити, що виконання Україною судових рішень є важливою гарантією забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Втім, відсутність належного виконання визнається Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) порушенням ЄКПЛ. Слід зазначити, що однією з найбільших перешкод реалізації зазначеного права є невиконання судових рішень, оскільки останніми роками проблема невиконання Україною рішень ЄСПЛ загострюється, що є викликом усій системі захисту прав людини й основоположних свобод, побудованій на основі ЄКПЛ [1, с. 50].

Правові позиції ЄСПЛ займають особливе місце серед джерел, якими сьогодні керуються національні суди та інші органи державної влади у своїй діяльності. Вони є результатом тлумачення норм ЄКПЛ, а також ставленням ЄСПЛ до певної правової проблеми [2, с. 30].

Дослідження застосування правових позицій ЄСПЛ у практиці Конституційного Суду України (далі – КСУ) дозволяє стверджувати, що в цілому ці правові позиції можуть стати потужним правовим засобом у розвитку конституційних цінностей. Варто також відзначити, що КСУ головним чином розглядає звернення, що стосуються захисту широкого кола прав і свобод людини, основою яких виступають загальновизнані міжнародні стандарти. Звідси можна припустити, що правові позиції ЄСПЛ здатні фігурувати практично в кожній справі.

Щодо судів загальної юрисдикції, то моніторинг судової практики місцевих та апеляційних судів на предмет застосування ними правових позицій ЄСПЛ дозволяє зробити висновок, що якість посилань на рішення ЄСПЛ залишається низькою. Має місце не лише відсутність обґрунтованості в способах застосування посилань на правові позиції ЄСПЛ, що містяться в його рішеннях, а і їх повна відсутність поряд із некоректним використанням і самих правових позицій на підставі фактичної подібності «фабул» справ, без урахування всього комплексу юридично значущих обставин. Що ж стосується вищих судів, то вони, хоча й застосовують у своїх актах європейські стандарти прав людини, не прагнуть активно розширювати застосування цих стандартів нижчими судами. Це перешкоджає процесу уніфікації стандартів у галузі прав і свобод людини та не сприяє орієнтації нижчестоящих судів загальної юрисдикції на правильне і коректне використання правових позицій ЄСПЛ у відправленні правосуддя, що в підсумку перешкоджає реалізації тих цілей, на досягнення яких були спрямовані ратифікація ЄКПЛ і визнання юрисдикції ЄСПЛ [3, с. 25].

Вищезазначене здатне істотно загальмувати процес не лише інтеграції України в європейське співтовариство, а й розвиток національної правової системи. Основними причинами ситуації, що склалася, на наш погляд, є, по-перше, низький рівень інформованості суддів. Засобами усунення цієї перешкоди можуть стати ЗМІ, практика вищих судових інстанцій, проведення науково-практичних конференцій. По-друге, відсутність достатньої правової культури і грамотності у використанні правових позицій ЄСПЛ у розгляді справ українськими суддями. Певною передумовою цього є відсутність однозначного підходу щодо юридичної сили практики ЄСПЛ для національних судів і місця його рішень у системі джерел вітчизняного права. Спробуємо розглянути цю проблему.

Аналіз монографічних і періодичних джерел дозволяє виділити два основні (проти-лежні за суттю) підходи: а) ЄСПЛ є «вищим» судом щодо національних судів, а тому може змінювати або скасовувати рішення національних судів; б) ЄСПЛ є лише «субсидіарним» інститутом щодо національних судів, а тому його рішення повинні мати лише рекомендаційний (а не обов'язковий) характер [4, с. 117]. Така дуальність розуміння правового статусу ЄСПЛ і зумовлює неоднозначність підходів до оцінки значущості практики ЄСПЛ для правозастосовної практики національних судів (наприклад, у розв'язанні питання, чи є практика ЄСПЛ обов'язковою для застосування національними судами). Нині стосовно цього питання сформувався дві основні думки, кожна з яких є досить аргументованою.

Прибічники першої позиції вважають, що практика ЄСПЛ є обов'язковою для застосування національними судами, оскільки вона є «офіційною формою роз'яснення» основних (невідчужуваних) прав кожної людини, закріплених і гарантованих ЄКПЛ. Тому практика ЄСПЛ є частиною самої ЄКПЛ, а отже, і частиною національного законодавства. До того ж, має місце примат над національним законодавством (виходячи зі змісту ст. 8, 9 Конституції України). Обґрунтовуючи цей підхід, науковці та практики посилаються на п. а та б ч. 3 ст. 31 Віденської Конвенції «Про право міжнародних договорів» від 23 травня 1969 р. (ратифікованої Україною у складі СРСР 14 квітня 1986 р.), у яких спеціально наголошується, що разом із текстом міжнародних договорів враховується практика їх застосування та тлумачення, якщо на це дається згода сторін договору [5]. Але зазначимо, що в цьому документі йдеться лише про «врахування», а не про «обов'язковість» практики. Недостатніми для визнання «обов'язкового статусу» рішень ЄСПЛ є, на нашу думку, і посилання на Закон України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» від 23 лютого 2006 р., у ст. 17 якого визначено, що суди застосовують у розгляді справ ЄКПЛ та практику Суду як джерело права, та постанови Пленуму Верховного Суду України № 1 від 27 лютого 2009 р. та № 14 від 18 грудня 2009 р., у яких також роз'яснюється лише юридична сила рішень ЄСПЛ як джерел права, але зовсім не дається відповідь на їх місце в системі джерел права, їх обов'язковість чи примат над національними законами [6, с. 14].

Також обов'язковість рішень ЄСПЛ намагаються обґрунтувати шляхом проведення аналогій із рішеннями КСУ, порівнюючи значення ЄКПЛ та рішення ЄСПЛ з Конституцією України та рішеннями КСУ. Зокрема, як рішення КСУ, в яких здійснюється офіційне тлумачення Конституції та законів України, є обов'язкові для виконання, так і рішення ЄСПЛ містять офіційне тлумачення й застосування ЄКПЛ, а тому (за аналогією з рішеннями КСУ) є обов'язковими для виконання (застосування) державами-учасниками ЄКПЛ. Щодо цього аргументу можна зазначити, що він також не є безспірним, оскільки офіційне тлумачення норми ЄКПЛ складає лише частину рішення ЄСПЛ, що не є безумовною підставою визнання обов'язковості всього рішення. Крім того, порівняння ЄСПЛ з КСУ є лише теоретичною концепцією, а отже, не може розглядатися як аксіома.

Прибічники другого твердження відстоюють позицію, що визнання обов'язкової юрисдикції ЄСПЛ автоматично не означає обов'язковості його практики. Для аргументації такої позиції наводяться положення Закону України «Про судоустрій та статус суддів» та відповідні положення процесуальних кодексів: КАС України, КПК України, ГПК України, де зазначено, що рішення ЄСПЛ, в яких визнано, що у постановленні судових рішень українськими судами було допущено порушення ЄКПЛ, є підставою для перегляду зазначених судових рішень Верховним Судом України (далі – ВСУ). Тобто рішення ЄСПЛ є лише підставою для ініціації відповідного судового провадження у ВСУ, але не «замінює» чи не «відмінює» судові рішення, яке стало предметом розгляду в ЄСПЛ. Тобто, останній не визнає судових рішень такими, що порушують міжнародні зобов'язання України, натомість він визнає порушення ЄКПЛ державою Україна. Остаточну крапку ставить ВСУ, використовуючи свої екстраординарні повноваження з перегляду рішення, постановленого нижчестоящими судами [7, с. 10–11].

Таким чином, підсумовуючи викладене, можемо зробити проміжний висновок: вітчизняний законодавець розглядає рішення ЄСПЛ як підставу для перегляду відповідного

судового рішення ВСУ, але не як безумовну обов'язковість правових позицій, що містяться в рішенні ЄСПЛ для ВСУ під час відповідного провадження. Рішення ЄСПЛ, постановлені в справах проти України, є обов'язковими для держави Україна, якій слід знайти спосіб уникнення в майбутньому подібних рішень.

ЄСПЛ називає власну практику прецедентною. Судовий прецедент, із погляду правової природи, є рішенням у конкретній справі, яке обов'язкове для судів тієї ж або нижчої інстанції у вирішенні аналогічних справ або яке служить зразком тлумачення закону, що не має обов'язкової сили. Звідси випливає, що прецедент – рішення у справі, яке «має враховуватися» у подальшому розгляді аналогічної справи. Саме таке ставлення до власної практики і демонструє сам ЄСПЛ, який у вирішенні справ схильний у цілому дотримуватися підходів, що застосовувалися ним раніше, якщо не визнає за необхідне їх змінити. Зокрема, в мотивувальній частині рішення суд замість відтворення висловлених ним раніше міркувань може послатися на міркування, висловлені у попередніх рішеннях. Однак слід відзначити, що ЄСПЛ неодноразово наголошував, що він не зв'язаний власними попередніми рішеннями [8, с. 76].

Дійсно, час від часу ЄСПЛ змінює свої правові позиції. На наш погляд, це є виправданим, оскільки, хоча можливість зміни судової практики не сприяє правовій визначеності, існує діалектична суперечність між правовою визначеністю і розвитком права. Останнє, зі зрозумілих причин, має тенденцію до динамічного розвитку, а отже, судова практика також повинна змінюватися. Загалом можна однозначно стверджувати, що для ЄСПЛ власні рішення не є обов'язковими в абсолютному сенсі, але виконують орієнтаційну функцію, що більше відповідає такому поняттю, як «переконливий прецедент»: окремі судові рішення, які самі по собі не створюють прецеденту (в класичному розумінні), з огляду на авторитетність суду, що їх прийняв, істотно впливають на практику інших судів. На наш погляд, для українських судів функцію «переконливого прецеденту» виконують рішення як ЄСПЛ, так і ВСУ.

Отже, практика ЄСПЛ за своєю суттю є «переконливим прецедентом». Будь-який прецедент містить дві частини: *ratio decidendi* і *obiter dictum*. *Ratio decidendi* – це та частина рішення суду, в якій викладаються норми права, на основі яких було вирішено справу; тут містяться принципи права, на основі яких суд приймає рішення. Це може бути і конкретна норма права або ж інша правова основа, спираючись на які, судам належить приймати рішення. Саме ця частина рішення буде обов'язковою для всіх наступних рішень судів, якщо їм доведеться розглядати аналогічні справи. *Ratio decidendi* формує правову основу, яка має нормативний характер і повинна застосовуватися стосовно всіх інших осіб, а не тільки щодо сторін у цій справі. Таким чином, *ratio decidendi* є нормою прецедентного права. Інша частина рішення отримала назву *obiter dictum*. Під нею розуміються зауваження суду, зроблені ним із питань, які безпосередньо не входять у предмет судового рішення. На відміну від *ratio decidendi*, ці висловлювання не формулюють той чи інший принцип права і не обґрунтовують рішення суду [9, с. 35–36].

Отже, можна зробити висновок, що судові рішення, визначене як прецедент в силу авторитетного статусу суду, що його постановив, не є джерелом права в цілому. Юридичне значення має норма або принцип, викладені у цьому рішенні. Тобто діє така схема: правові норми і принципи, отримуючи матеріальну сутність, є *ratio decidendi*, формою вираження якого є судові рішення. Тим самим твердження про те, що рішення ЄСПЛ наповнюють, оживляють ЄКПЛ, фактично означає, що вирішальну роль у цьому процесі відіграє якраз *ratio decidendi* – суть правового рішення.

Отже, джерелом права для українських судів виступає не саме рішення ЄСПЛ, а лише його частина – *ratio decidendi*, що містить правове тлумачення норми ЄКПЛ.

Сформульовані раніше ЄСПЛ правові позиції є *ratio decidendi* у структурі судового рішення, яке є прецедентом з огляду на те, що в ньому міститься чітко виражене ставлення ЄСПЛ до певних правових питань, відповідь на які зумовлюється змістом конкретних положень ЄКПЛ. Тобто, коли ЄСПЛ формуватиме правову позицію з певних питань, джерелом таких правових позицій виступатимуть рішення ЄСПЛ – прецеденти.

Що ж стосується місця рішень ЄСПЛ в ієрархії джерел права в Україні, то, по-перше, відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. № 1906-IV, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Міжнародні договори України, які набрали чинності в установленому законом порядку та встановлюють інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідних актах законодавства України, мають перевагу над внутрішньодержавними законодавчими актами.

Однак у ч. 2 ст. 9 Конституції України встановлено, що укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Із наведеного випливає, що міжнародні договори, які пройшли ратифікацію, за своєю юридичною силою є вищими від національних законів, але нижчими від Конституції України.

По-друге, як наголошено у п. 25 Висновку № 9 (2006) Консультативної ради європейських суддів щодо ролі національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права, «національні суди є відповідальними за застосування європейського права. Від них у багатьох випадках вимагається його пряме застосування. Від них також вимагається тлумачення національного права відповідно до європейських стандартів» [10, с. 52].

Вищезазначене актуалізує питання про примат для українських суддів природного права над позитивним. ЄКПЛ та практика ЄСПЛ присвячена саме природним правам людини. На наш погляд, пошук справедливого рішення – найбільш складне завдання, що стоїть перед будь-яким судом, який вирішує спір. Але норма позитивного права не завжди містить справедливий варіант розв'язання конкретного суспільного конфлікту, що став предметом розгляду у суді. Причина може бути в тому, що позитивне право створюється політичною елітою і не завжди враховує інтереси звичайних громадян. Ефективне ж розмежування права на природне і позитивне шляхом судового тлумачення права на природне (право за природою) і позитивне (право на розсуд) може вивести українську судову систему на зовсім інший рівень розвитку з метою досягнення реальної незалежності й самостійності. Звісно, рух по шляху реалізації норм природного права в судових рішеннях не буде швидким, але, на наш погляд, є єдино правильним. Допомогти українським суддям углядіти вектор цього «руху» здатні саме рішення (практика) ЄСПЛ.

Отже, для реалізації ефективного захисту гарантованих прав і свобод громадян та уникнення надалі порушень ЄКПЛ існують всі підстави для застосування у судовій практиці національних судів (їх рішеннях) правових позицій (практики) ЄСПЛ у контексті законодавства України та ЄКПЛ. Сам ЄСПЛ у своїх постановках керується своєю попередньою практикою, однак він не зв'язаний суб'єктивним складом прецеденту й у викладі своїх рішень за скаргами проти України посилається на свою прецедентну практику у справах проти інших держав, і це відповідає принципу правової визначеності. Такий підхід відповідає очікуванням того, що тлумачення норм ЄКПЛ не залежатиме від суб'єктивного складу справи, розглянутої ЄСПЛ, і робить прогнозованим рішення суду [11, с. 109].

Висновки. Застосовуючи норми ЄКПЛ, українські судді повинні брати до уваги як усю практику ЄСПЛ щодо України, так і практику, сформовану в ході розгляду скарг, поданих проти інших держав (причому і ту практику, яка була сформована у справах, розглянутих і до приєднання України до ЄКПЛ). Тільки такий підхід допоможе уникнути Україні вчинення нових порушень ЄКПЛ. Однак для реалізації такого підходу потрібно забезпечити доступність практики ЄСПЛ для українських суддів. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що практика ЄСПЛ щодо практики українських судів виконує роль переконливого прецеденту, в якому суть викладеного правового рішення (правової позиції) ВСУ та Вищі спеціалізовані суди зобов'язані брати до уваги у вже вирішених ними справах (якщо вони здійснюють повторний розгляд справи відповідно до встановленої процедури) і за умови спроможності взяти до уваги це рішення без порушення норм національного права. Що ж до практики

інших судів, то вони зобов'язані враховувати правові позиції ЄСПЛ, викладені в його рішеннях, оскільки вони є роз'ясненням ЄКПЛ. Стабілізації ситуації сприятиме офіційне тлумачення КСУ ст. 9 Конституції України.

Список використаних джерел:

1. Коруц У.З. Окремі питання виконання рішень Європейського суду з прав людини. Актуальні проблеми правознавства. 2016. Вип. 1. С. 49–53.
2. Завгородній В.А. Рішення Європейського Суду з прав людини як акти тлумачення норм конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 29–33.
3. Зіменко О.В. Щодо питання преюдиціальності рішень Європейського суду з прав людини. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2013. Вип. 22. Т. 1. С. 24–28.
4. Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2001. 640 с.
5. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. Про приєднання до Конвенції із застереженнями та заявою Указ Президії Верховної Ради УРСР № 2077-ХІ від 14 квітня 1986 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_118.
6. Брацук І.З. Імплементация права Європейського Союзу в національних правових системах держав-членів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2011. 22 с.
7. Ващенко Л.В. Правові аспекти виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. Міжнародно-правове забезпечення стабільності та безпеки суспільства: матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів та студ. юридичного фак-ту, м. Суми, 25 травня 2013 р. / ред. кол.: А.М. Куліш, М.М. Бурбика, М.І. Логвиненко, В.М. Семенов, А.В. Баранова. Суми: СумДУ, 2013. С. 10–12.
8. Ісмайлов К.Ю. Вплив рішень Європейського Суду з прав людини на систему джерел права України. Держава і право. 2011. Вип. 51. С. 75–80.
9. Дашковська О.Р. Судовий прецедент і судова практика як джерела права. Вісник Академії правових наук України. 2011. № 1. С. 34–41.
10. Квятковська Б.І. Судовий прецедент: деякі теоретичні аспекти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2013. Вип. 21. Т. 1. С. 52–55.
11. Коруц У.З. Міжнародно-правовий захист права на справедливий судовий розгляд в практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовна практика України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11; Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2015. 229 с.

